

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.46>

ПРАВО НА БЕЗПЕЧНЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Солодан К.В.,
доктор філософії (з права),
асистент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0002-2872-5332
e-mail: k.solodan@chnu.edu.ua

Мойсей Г.Г.,
асистент кафедри процесуального права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID 0000-0002-7233-4945
e-mail: g.moisei@chnu.edu.ua

Солодан К.В., Мойсей Г.Г. Право на безпечне навколишнє природне середовище в практиці Європейського суду з прав людини.

Наукова стаття присвячена дослідженню практики Європейського суду з прав людини у сфері забезпечення права на безпечне навколишнє природне середовище. Актуальність теми зумовлена глобальними екологічними проблемами, такими як зміна клімату, забруднення та виснаження ресурсів, що становлять загрозу здоров'ю та безпеці людини. Розглянуто еволюцію концепції права на безпечне довкілля, що виникла наприкінці XX століття у відповідь на екологічні виклики та усвідомлення зв'язку між станом довкілля і здоров'ям. Проаналізовано ключові міжнародні акти, що сприяли розвитку екологічного права та закріпленню цього права в конституціях понад 150 країн. Акцентовано увагу на визнанні права на безпечне довкілля на рівні Європейського Союзу.

Хоча Європейська конвенція з прав людини прямо не закріплює право на безпечне навколишнє природне середовище, Європейський суд з прав людини сформував значну прецедентну базу для його захисту, опосередковано через статті, що гарантують право на життя та повагу до приватного і сімейного життя. Суд визнає, що екологічні фактори (шум, запахи, забруднення) можуть порушувати ці права, навіть якщо не становлять прямої загрози здоров'ю, але суттєво погіршують якість життя та можливість користуватися житлом. На державу покладається обов'язок захисту довкілля. Європейський суд з прав людини зобов'язує держави забезпечувати прозорість екологічної інформації, участь громадськості та судовий захист, водночас допускаючи, що охорона довкілля може виправдовувати обмеження інших прав, наприклад, права власності. Застосовується принцип «de minimis», що вимагає достатньої суттєвості впливу екологічних факторів. Держава несе позитивний обов'язок забезпечувати належне нормативно-правове регулювання для захисту екологічних прав.

Висвітлено проблеми реалізації цього права в світі, зокрема неефективний контроль та складність притягнення до юридичної відповідальності. Наголошується, що захист довкілля все частіше досягається через процесуальні механізми прав людини. Попри відсутність прямого закріплення, ЄСПЛ через свою практику суттєво сприяє захисту права на безпечне довкілля.

Ключові слова: право на безпечне довкілля, навколишнє природне середовище, ЄСПЛ, судова практика, екологічні права.

Solodan K.V., Moisei H.H. The right to a healthy environment in the case law of the European Court of Human Rights.

The article is devoted to studying the European Court of Human Rights case law in ensuring the right to a safe environment. The topic's relevance is due to global environmental issues, such as climate

change, pollution, and resource depletion, which threaten human health and safety. The article examines the evolution of the right to a safe environment, which emerged in the late twentieth century in response to environmental challenges and awareness of the link between the environment and health. The authors analyze the key international acts that contributed to the development of environmental law and enshrining this right in the constitutions of more than 150 countries.

Although the European Convention on Human Rights does not explicitly enshrine the right to a safe environment, the European Court of Human Rights has developed a significant case law for its protection, indirectly through articles guaranteeing the right to life and respect for private and family life. The Court recognizes that environmental factors (noise, smells, pollution) can violate these rights even if they do not directly threaten health but significantly impair the quality of life and the ability to use the housing. The European Court of Human Rights obliges states to ensure transparency of environmental information, public participation, and judicial protection while allowing environmental protection may justify restrictions on other rights, such as property rights. The «de minimis» principle is applied, requiring the impact of environmental factors to be sufficiently significant. The state must provide adequate legal and regulatory frameworks to protect environmental rights.

The authors highlight the problems of implementing this proper worldwide, particularly ineffective control and difficulty bringing it to justice. It is emphasized that environmental protection is increasingly being achieved through the procedural mechanisms of human rights. Despite the absence of direct enshrining, the European Court of Human Rights, through its case law, significantly contributes to protecting the right to a safe environment.

Key words: right to a healthy environment, environment, ECtHR, case law, environmental rights.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людство стикається з такими проблемами, як глобальне потепління, екстремальні погодні явища, забруднення атмосферного повітря, води та ґрунтів, зникнення видів рослин та тварин, виснаження природних ресурсів. Все це призводить до серйозних загроз здоров'ю та безпечному існуванню людини, що актуалізує дослідження забезпечення права людини на безпечне довкілля.

Метою дослідження є вивчення практики Європейського Суду з прав людини в сфері забезпечення права на безпечне навколишнє природне середовище.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми забезпечення права на безпечне навколишнє природне середовище досліджували численні вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких М. Бігдан, А. Левенець, В. Лихогляд, О. Панкевич, Д. Пірву, П. Рундал, М. Стефанчук та інші. Проте практика ЄСПЛ в цій сфері потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Концепт права людини на безпечне навколишнє природне середовище, як атрибутивної складової системи прав людини, з'явився в кінці минулого століття. Підставами для цього стали глобальні екологічні проблеми, збільшення рівня забруднення довкілля, зміни клімату на планеті, а також розуміння взаємозв'язку між станом навколишнього середовища та здоров'ям людини. Важливим етапом цього процесу стала Конференція Організації Об'єднаних Націй з питань навколишнього середовища, проведена у Стокгольмі в 1972 році, де вперше було проголошено: «Людина має основне право на свободу, рівність та належні умови життя в середовищі, які забезпечують гідне існування та благополуччя» [4, 8].

Подальший розвиток права на безпечне навколишнє природне середовище в напрямку прав людини виявляється в міжнародних договорах, які стали основою еволюції екологічного права. Серед них варто виділити: Стокгольмська декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища людини (1972), Всесвітня хартія природи (1982), Йоганнесбурзька декларація з сталого розвитку (2002), Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток (1992), Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань довкілля (1998), Паризька кліматична угода (2015). Тоді ж розпочався процес нормативного закріплення права на безпечне навколишнє середовище в конституціях держав-членів ООН. На початку цього процесу низка держав мали подібні норми в конституційному законодавстві, а станом на сьогодні вже більше 150 країн взяли на себе позитивне зобов'язання щодо гарантування права на безпечне довкілля [8].

Рада Організації Об'єднаних Націй з прав людини вперше офіційно визнала право на здорове, стійке та чисте довкілля як невід'ємне право людини. Це відбулось 8 жовтня 2021 року із прийняттям Резолюції Ради. Експерти ООН наголошують, що забруднення довкілля може спричинити-

ти значну кількість передчасних смертей у світі – приблизно один із шести випадків. Це забруднення, на їхню думку, спричинене такими ж моделями нестійкого споживання та виробництва, що призводять і до зміни клімату [10].

Згадуючи про ЄС, Європейський парламент неодноразово обговорював питання інтеграції права на здорове довкілля в рамки ЄС. У 2011 році Парламент обговорив питання імплементації цього права в Хартію основних прав ЄС. Десять років по тому, у 2021 році, Резолюція про стратегію біорізноманіття закликала до визнання в рамках Договору про функціонування Європейського Союзу і закликала ЄС очолити міжнародні зусилля, спрямовані на його визнання. Хоча досі не було досягнуто жодного прогресу, стратегія покликана вивести біорізноманіття Європи на шлях відновлення до 2030 року, тому очікуються дії з боку ЄС [3].

За останні роки Європейський суд з прав людини сформував значну базу прецедентів, які стосуються захисту права на безпечне довкілля. Фундаментом для створення цієї практики ЄСПЛ стали права людини на життя та повагу до приватного та сімейного життя. Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод [7] не призначена для безпосереднього захисту довкілля як такого і прямо не закріплює право на безпечне довкілля. Проте ті права, які закріплені Конвенцією [7], опосередковано мають вплив на міжнародні екологічні стандарти, наприклад, право на життя, право на мирне володіння майном, право на гідність, на повагу до приватного та сімейного життя, право на справедливий суд тощо [5].

Право на безпечне навколишнє природне середовище включає можливість кожної людини жити у довкіллі, що є безпечним для її здоров'я, життя, гідності та добробуту. Важливо зазначити, що крім права на фізичну безпеку, сюди відноситься й право на екологічну якість життя – незабруднені повітря, землю, воду, отримання достовірної екологічної інформації, а також участь у прийнятті екологічно значимих рішень. Характеризуючи екологічну якість життя кожного, ми говоримо про сприяння навколишнього середовища комфортній життєдіяльності людини, забезпеченню її благополуччя та здоров'я. Цю категорію можна визначити суб'єктивними та об'єктивними факторами, що впливають на загальну якість життя [8].

Відповідно до ст. 293 Цивільного Кодексу України до змісту поняття «довкілля» входить навколишнє природне середовище та соціальна сфера життя особи, наприклад, сфера роботи та освіти. Таке тлумачення демонструє взаємозв'язок цього поняття з невід'ємним правом на життя (ст. 27 Конституції України), соціально-економічними правами кожної людини [9].

Реалізація такого права залежить від того, наскільки навколишнє середовище є безпечним для життя та здоров'я людей та чи відповідає воно стандартам екологічної безпеки. Окрім того, воно передбачає можливість законно вимагати від інших дотримання екологічних стандартів, а також гарантії з боку держави щодо належного дотримання цих правил та забезпечення судового захисту [9].

Регламентация змісту категорії відбувається через спеціальні обмеження. Це, насамперед, стосується встановлення допустимих рівнів концентрації забруднюючих речовин та радіаційної безпеки, визначення нормативів, таких як гранично допустимі викиди (скиди) забруднюючих речовин, встановлення лімітів для суб'єктів природокористування, обмеження обсягів вилучення природних ресурсів, а також нормування порогових рівнів шкідливих впливів (радіаційного, електромагнітного, акустичного та інших) і контроль за вмістом шкідливих компонентів у харчових продуктах [9].

Поштовхом до розвитку практики Європейського Суду щодо реалізації екологічних прав людини стало його рішення про можливий вплив забруднення довкілля на її благополуччя. Адже це може стати перешкодою для користування власним житлом, що, в свою чергу, є порушенням права на приватне і сімейне життя, проте не є загрозою здоров'ю (справа *Lopez Ostra v. Spain* від 9 грудня 1994 року). Наприклад, такі нематеріальні чинники, як запах, шум або викиди можуть посягати на право людини на повагу до приватного життя та житла, оскільки воно включає не тільки фізичний простір для існування, а й можливість використовувати цей простір безперешкодно (справа «Швейцарська кліматична асоціація літніх жінок проти Швейцарії» (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*), заява № 53600/20) [6].

Під час розгляду справ в галузі екологічних прав ЄСПЛ посилається на міжнародні документи, що регламентують принципи та гарантії судового захисту прав людини на здорове навколишнє природне середовище. На думку деяких науковців, ЄСПЛ тільки інколи визначає статус норм міжнародного права або інтерпретує їх зміст відносно конкретних справ у своїх рішеннях. На-

приклад, розглядаючи справу «Taşkın та інші проти Туреччини» щодо дозволів на золотий рудник в Оваджику (Ізмір), ЄСПЛ звернувся до Декларації ООН про навколишнє середовище 1992 року (Ріо-де-Жанейро) та Орхуської конвенції 1998 року. Це важливо з двох підстав. Декларація Ріо носить рекомендаційний характер. Крім того, Туреччина не ратифікувала Орхуську конвенцію, що означає сумнівність позову проти цієї держави, ґрунтуючись на її положеннях. Її можна тлумачити лише через призму основоположних принципів міжнародного права [12].

ЄСПЛ визнає, що екологічні фактори можуть порушувати конвенційні права людини. Зокрема, у своїх рішеннях Суд зобов'язував владу забезпечувати прозорість інформації, залучення зацікавлених сторін до прийняття рішень та можливість судового захисту у справах, пов'язаних з екологічними загрозами. Важливо також зазначити, що охорона навколишнього середовища може виправдовувати обмеження певних прав людини, наприклад, права на власність [11].

Згідно з практикою ЄСПЛ, не будь-який екологічний вплив вважається порушенням прав людини. Суд застосовує правило «de minimis», що вимагає, аби вплив екологічних факторів був достатньо суттєвим. Для цього аналізується причинно-наслідковий зв'язок між діяльністю та завданою шкодою, а також те, наскільки значним є цей негативний вплив [11].

ЄСПЛ чітко визначив роль держави в питаннях довкілля: захист навколишнього середовища є ключовим і тривалим інтересом для суспільства, тому держава зобов'язана його забезпечувати. Захист навколишнього середовища, який регулюється законодавством, має пріоритет навіть перед економічними потребами та деякими основними правами, зокрема правом власності. До того ж, ЄСПЛ все частіше розглядає справи, пов'язані з порушеннями екологічного законодавства. Ймовірно, що кількість подібних справ у ЄСПЛ зростатиме, якщо на національному рівні не будуть належним чином забезпечені сприятливі екологічні умови. Адже саме держава, за позицією ЄСПЛ, несе прямий обов'язок забезпечувати нормативно-правове регулювання для захисту екологічних прав людини [11].

У справі «Дземюк проти України» (від 4 вересня 2014 року) також порушувалося питання права на чисте навколишнє середовище. ЄСПЛ встановив, що будівництво кладовища неподалік від будинку заявника призвело до порушення його права на повагу до приватного життя та житла. Внаслідок експлуатації кладовища ґрунтові води в районі стали непридатними для вживання та побутових потреб. ЄСПЛ вчергове підтвердив, що стаття 8 ЄКПЛ зобов'язує державу «вживати заходів для забезпечення поваги до приватного та сімейного життя і житла». Суд пояснив, що навіть якщо забруднення довкілля безпосередньо не загрожує здоров'ю, воно все одно може негативно впливати на якість життя людей та перешкоджати їм повноцінно користуватися своїм житлом, порушуючи таким чином їхнє приватне та сімейне життя [10].

Реалізація права на безпечне довкілля в Україні стикається з низкою проблем, а саме: неефективний екологічний контроль, складність притягнення до юридичної відповідальності за шкоду навколишньому середовищу, низький рівень екологічної свідомості людей, складність доступу до екологічної інформації та правосуддя, корупційні ризики у сфері екологічного нагляду, слабкий громадський контроль за промисловими об'єктами та недостатній рівень екологічної освіти серед посадовців, суддів та населення. Ці проблеми вимагають системного підходу до реформування, зокрема через підвищення прозорості, просвіту щодо екології, цифровізацію даних, стимулювання екологічного бізнесу та посилення адміністративних санкцій [8].

У сучасній правовій доктрині та практиці дедалі частіше акцентується увага на праві людини на здорове довкілля. Визнання цього права, як вказують європейські науковці, зокрема, сприяє успішному вирішенню судових справ, пов'язаних із кліматичними змінами, що ґрунтуються на положеннях про права людини. Стверджується, що «визнання права на здорове довкілля забезпечує важіль для подолання класичних перешкод у судових процесах щодо довкілля, що ґрунтуються на правах людини, таких як *locus standi* та, загалом, тягар доказування, який часто є занадто важким для заявників». Водночас існування такого права у національних конституціях не обов'язково є достатнім для підтримки претензій, пов'язаних із ймовірними порушеннями прав людини, спричиненими зміною клімату. Це обмеження конституційного права на здорове довкілля було добре проілюстровано рішенням Верховного суду Норвегії у справі *Nature and Youth Greenpeace Nordic проти уряду Норвегії*. У своєму рішенні Верховний суд Норвегії постановив, що, хоча статтю 112 Конституції Норвегії, яка закріплює право на здорове довкілля, можна тлумачити як таку, що встановлює зобов'язання для держави, вона не визнає відповідного основоположного права, зокрема, через відсутність міжнародно визнаного права людини на здо-

рове довкілля. Фактично, хоча багато національних конституцій визнають конституційне право на здорове довкілля з 1970-х років, коли виникли вищезгадані суперечки, міжнародне право прав людини не визнавало окремого права людини на здорове, чисте та безпечне довкілля. Шлях до такого визнання, який призвів у жовтні 2021 року до прийняття Резолюції Ради з прав людини 48/13, був довгим і складним, що стало важливою віхою як для міжнародного права прав людини, так і для екологічного права [1].

У контексті права прав людини, екологічний вплив набуває значення виключно в тій мірі, в якій він спричиняє втручання у сферу прав, що захищені міжнародними договорами про права людини для індивідів та спільнот.

Без чіткого визнання права на здорове довкілля суди часто заявляли, що вони не призначені спеціально для забезпечення загального захисту довкілля як такого. Як показано у рішенні Європейського суду з прав людини 2003 року у справі *Кіртатос проти Греції*, цілісність довкілля не розглядається як цінність *сама по собі* для постраждалої громади чи суспільства в цілому, а лише як критерій для вимірювання негативного впливу на життя, майно, приватне та сімейне життя окремої особи. У цьому рішенні ЄСПЛ, постановляючи питання про застосовність статті 8 Конвенції, дійшов висновку, що погіршення стану довкілля стало б релевантним лише в тому випадку, якщо б воно безпосередньо вплинуло на індивідуальні права позивачів, які натомість не мали «права проживати в будь-якому конкретному середовищі або на те, щоб навколишнє середовище було збережено на невизначений термін» [1].

Що стосується ЄСПЛ, то його практика означає обмеження впливу екологічної шкоди на фундаментальні права людини. З іншого боку, практика Європейського суду розробила процедури, подібні до цих наслідків, обмежуючи розвиток, зокрема в частині сталого розвитку. Тобто, прецедентне право говорить про те, що розширення розвитку має бути обмежене лише тоді, коли воно досягає порогу, встановленого законодавством ЄС щодо шкоди навколишньому середовищу. Наразі здається, що ми перебуваємо на етапі, коли захист довкілля може бути краще досягнутий за допомогою процесуальних засобів, пов'язаних з правами людини, ніж тих, що стосуються захисту довкілля. Це робиться шляхом використання порушень норм прав людини для вирішення проблем екологічної шкоди, про що свідчить практика Європейського суду з прав людини.

Правозастосовна практика Європейського суду з прав людини послідовно обмежує деструктивний вплив екологічної шкоди на основні права особи. Паралельно, ЄСПЛ імплементував власні процедури, які, хоча й опосередковано, також впливають на ці наслідки, регулюючи розвиток відповідно до принципів сталого розвитку. Таким чином, прецедентне право вказує на необхідність обмеження експансивного розвитку лише тоді, коли він досягає критичного порогу екологічної шкоди, визначеного нормативно-правовими актами Європейського Союзу. На поточному етапі спостерігається тенденція, згідно з якою захист довкілля може бути більш ефективно реалізований за допомогою процесуальних механізмів, укорінених у сфері прав людини, аніж через суто екологічне законодавство. Це досягається шляхом інкорпорації порушень норм прав людини як вирішального аргументу у справах, що стосуються екологічної шкоди, про що свідчить практика ЄСПЛ [2].

Висновок. Таким чином, попри відсутність прямого закріплення права на безпечне навколишнє природне середовище в Європейській конвенції з прав людини, ЄСПЛ через практику, що базується на правах на життя та повагу до приватного і сімейного життя, сформував значну прецедентну базу для його захисту. ЄСПЛ визнає, що екологічні фактори можуть порушувати конвенційні права, вимагаючи від держав забезпечення прозорості інформації та судового захисту, при цьому захист довкілля може виправдовувати обмеження певних прав людини. Хоча національні конституції багатьох країн, включаючи Україну, закріплюють це право, його повноцінна реалізація, стикається з викликами неефективного контролю та корупційних ризиків, що вимагає системного реформування та посилення адміністративних санкцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Cima E. The right to a healthy environment: Reconceptualizing human rights in the face of climate change. *RECIEL*. 2022. № 31(1). P. 38–49. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/reel.12430>.

2. Pîrvu, D. The Right of Humans to a Healthy Environment, a Fourth Generation Human Right. *Postmodern Openings*. 2021. №12(2). P. 274–297. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/4406>.
3. Rundel P. The Right to a Healthy Environment and the Potential Recognition in the European Human Rights System. *ZFMR*. №1. 2024. P. 39–35. URL: <https://elibrary.utb.de/doi/pdf/10.46499/2362.3128>.
4. Stockholm Declaration and Action Plan for the Human Environment. 1972. URL: <https://docs.un.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1>.
5. Баран С. Захист довкілля через призму практики ЄСПЛ. *Міжнародна благодійна організація «Екологія – Право – Людина»*. Львів, 2022. 5 с. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Zahyst_dovkillya_cherez_pryzmu_praktyky_YESPL.pdf.
6. Вихрист С.М. Захист екологічних прав людини через захист права на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. *Legal Bulletin*. 2024. № 13. С. 142–147. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/490/428>.
7. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.#Text.
8. Кашинцева О., Сафонова М. Конституційне право людини на безпечне довкілля. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 1 (41). С. 247–252. URL: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/05/1-2025.pdf#page=247>.
9. Костюк У.І. Судові органи як суб'єкти адміністративно-правового захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2025. 271 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2025/radaphd/29993/disertaciya-kostyuk-ui-2.pdf>.
10. Левенець А. Роль ЄСПЛ у системі міжнародного контролю за виконанням державою зобов'язань з охорони довкілля. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 158–165. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2022/19.pdf.
11. Лихогляд В. П. Захист екологічних прав людини в Європейському суді з прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 147–151. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/4/part_2/34.pdf.
12. Панкевич О. Зруйноване довкілля: погляд на екологічні права крізь призму практики ЄСПЛ. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень*: збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П.В. Горінова; Навчально-науковий інститут права та політології імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). – Київ: Видво УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. С. 151–153. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi78/0058055.pdf>.
13. Стефанчук М.О. Правове забезпечення права на безпечне навколишнє середовище як складова права на здоров'я фізичної особи в контексті євроінтеграції. *Право України*. 2023. № 4. С. 73–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2023_4_9.